

De Codex Vulcanius 97 op de Universiteitsbibliotheek te Leiden. *Fortunae ludicrum?**

Tussen 1573/74 en 1591 hield Bonaventura Vulcanius (De Smet, °1538-+1614) een handschriftje met “gelegenheidsgedichten” bij. Vulcanius was afkomstig van Brugge, studeerde in Diest, Brugge en Gent, en vervolgens medicijnen aan de Leuvense universiteit. Zijn internationale geleerde loopbaan speelde zich achtereenvolgens af in Spanje (1559-1571), Keulen en Zwitserland (1573-1577), Antwerpen (1577-1581) en ten slotte vanaf 1581 als hoogleraar Grieks aan de jonge, ambitieuze universiteit van Leiden. Het merkwaardig bundeltje overspant dus een groot stuk van zijn actieve leven, maar bleef bescheiden van omvang, 109 folio’s in -8°. De oudste teksten klimmen op tot 1558. Het is geen *album amicorum*, evenmin een geheugensteun, maar eerder een compendium van zijn meest aimabele ontmoetingen. Dit vertaalt zich in galante poëziestukjes, hijzelf de *poeta nobilis*.

WERK VAN EEN *POETA NOBILIS*

Het epiteton *poeta nobilis*¹ was hem toegekend door zijn stadsgeenoot Frans Nans die in 1584 Brugge inruilde voor Leiden, waar hij tot 1592 leraar Grieks was. Nans doelde hiermee op de geleerde, vleiende en vriendschappelijke *nugae*, bagatellen, die Vulcanius schreef naar aanleiding van zijn eigen en anderen filologische publicaties. Het gaat om poëzie bij tekstuitgaven die hij tussen 1573 en 1588 realiseerde (Cyrillus, Arrianus, Isidorus, Callimachus, Moschus en Bion) en deze door Olivier de Serres (1575), Lucas Fruterius (1584), Janus Dousa (1586) en Petrus Colvius (1588), en aansluitend in werken van onder meer Abraham Ortelius (1582) en Rembert Dodoens (1585). Verder

* (n.v.d.r.) vertaling: spel van fortuin.

¹ LONDEN, British Library, *Collection Sloane*, 2764, f. 140 (1592); LEIDEN, Universiteitsbibliotheek, *Codex Vulcanius* 97, f. 54v.

zijn er parodieën op Spanje (1574-1575)² en op de Geneefse alchemisten (1575), en XVII epigrammen bestemd voor een editie van Apuleius' *Psyche* uit 1575. *Poeta nobilis* is Vulcanius evenzeer wanneer hij bijzonder gevoelig en geëngageerd in *epitaphia* collega's en vrienden eert. Het vroegste aimabele herdenken in de vorm van een poëtisch grafschrift gaat uit naar Jan van Strazeele (†1558), in zijn Brugse tijd een vriend van Vulcanius' vader en later een geëerd lesgever Grieks aan het *Collège de France*. Verder zijn er *epitaphia* voor onder meer zijn oud-leraar in Diest Johannes Molanus (1583, f. 72), zijn beschermheer in Keulen Thomas Rehdiger (1576, f. 14v), Janus Dousa, *secundus haud secundus* (f. 67v, 48v), Justus Lipsius, *flos hominum politiorum* (f. 66) en Abraham Ortelius (f. 13, 65)³. Allen worden herhaaldelijk geciteerd als *musagetae*, voorlopers van een renaissance, die hun voltooiing vinden bij de Leidse stadssecretaris en dichter Jan van Hout (°1542-+1609), *tuba intonans teutonica* (f. 68v). Zelf openbaart Vulcanius, die in 1580 zijn psalmenvertaling door de Zuid-Hollandse synode afgewezen zag, zich één keer in zijn piëtisme. Het betreft het gebed dat hij telkens bij het begin van zijn cursus opzegde, *pro docilitate linguarum* (f. 61)⁴. Het maakt op een onrechtstreeks wijze duidelijk waarom Vulcanius zo weinig waardering genoot bij Josephus Justus Scaliger, vanaf 1593 Lipsius' opvolger in Leiden, die wel recht in de calvinistische leer was, in de voetsporen van hun collega en Bruggeling Franciscus Gomarus (1618)⁵.

2 A. DEWITTE, 'B. Vulcanius' literaire ambities', in: *Haec olim*, 23 (1973), p. 88-90.

3 A. DEWITTE, 'Abraham Ortelius en Bonaventura Vulcanius (1574-98)', in: *De Gulden Passer*, 61 (1983-85), p. 424-425.

4 A. DEWITTE, 'B. Vulcanius Brugensis: hoogleraarsambt, correspondentie, edita', in: *Sacris Erudiri*, 26 (1983), p. 362.

5 K. MEERHOFF, 'Entre Lipse et Scaliger: Bonaventure Vulcanius (1538-1614) et la première réception des 'Essais' de Montaigne', in: P.J. SMITH & K.A.E. ENENKEL (ed.), *Montaigne and the Low Countries (1589-1700)*, Leiden-Boston, 2007, p. 79-118.

EEN BLOEMLEZING

Een eerste voorbeeld van een “flatteuze” tekst in codex 97 verwijst naar de brand in de bibliotheek van kardinaal Francesco de Mendoza, bisschop van Burgos, 19 april 1569 (f. 19). Vulcanius was toen als bibliothecaris in dienst bij de kardinaal.

*Ardens Vulcanus per pinea tecta furebat
Tecta, quibus Latium et Grecia tota latet
Divitiae, Mendoza, tue.*

“Het vuur joeg al door het dennenhouten gebinte
waarbinnen alle rijkdom van Latium en Griekenland”.

*Obstitit ad Phebi Vulcanius ictus amore
Et vetuit flamme longius ire minas
“Toen ik, gejaagd door de liefde,
de vlammen verhinderde verder te gaan”.*

Verder zingt Vulcanius de lof van Isabella van Valois, de derde vrouw van koning Filips II, die op 3 oktober 1568 overlijdt in het kraambed in het zomerpaleis in Aranjuez (f. 18v)⁶.

*Vixi cara meis et dulci cara marito
Cui donavi pignora grata tori.*
“Ik leefde voor de mijnen en voor mijn zoete echtgenoot,
die ik twee lievelingen schonk”⁷.

Hij looft Leo grammaticus die hem Hebreeuws bijbracht (f. 19).

*Hebraice iactas Leo te callere magister
Primaque te linguae nosse elementa negas.*
“Leo, jij was de leraar van Hebreeuws,
kunt niet ontkennen dat jij de eerste elementen aanbracht”.

6 Hij praat zelfs over de triomfboog die in Alcalá werd opgericht naar aanleiding van de blijde intrede van Filips II, kort voor de dood van Isabella (f. 16v).

7 Isabella Clara Eugenia (*1566-+1633) die later vorstin, vervolgens landvoogdes van de Zuidelijke Nederlanden werd, en Catharina Michaela (*1567-+1597).

Twee folia verder zingt Vulcanius de lof voor Theodore de Bèze. Beza staat voor de roem van de protestantse hervoming in Frankrijk⁸. In 1561 had hij het colloquium van Poissy voor-gezet, waar Cassander zijn *De officio pii viri* liet voorstellen (f. 20)⁹.

Beza reformate religionis honos
Quem Rex quem proceres amplusque senatus
*Et tota audivit Gallia et obstupuit*¹⁰.

“Beza, roem van de reformatie,
die koningen en voltallige senaat vóór was,
die in gans Gallië met verbazing werd aanhoord”.

Vulcanius begon deze codex in de jaren 1573-1574, in Keulen of Basel dus. Wat hij voor ogen had, was geen Grieks-Latijnse *Helicon* zoals Jacob vander Schuere er in 1610 één zou maken voor Karel van Mander¹¹. Hier dus geen gezellige avondjes of eetma-len waarop men genoot van epigrammen, woordspelingen en Tibulliaanse elegieën in gezelschap van glimlachende gratiën, de *idyllia docta* van Justus Lipsius, of de *acuta, polita, docta jambica* van Janus Douša.

De geneugtes van de charme van vrienden weet Vulcanius te waarderen, zoals van Victor Giselinus:

- 8 Vulcanius schreef zich in 1575 in aan de universiteit van Genève, waar Beza rector was. Zijn enige doel was om zijn werk van Cyrillus van Alexandrië in deze stad te laten uitgeven bij Henri Estienne. Vulcanius' editie van Cyrillus was al persklaar in 1570. De hier geciteerde *Rex* is duidelijk Hendrik III.
- 9 A. DEWITTE, 'Bonaventura Vulcanius, Marnix van St. Aldegonde, and the spirit of Bruges: remonstrant Protestantism?', in: H. CAZES (ed.), *Bonaventura Vulcanius, Works and Networks: Bruges 1538-Leiden 1614*, Leiden & Boston, 2010, p. 249.
- 10 Een vertaling van de volledige tekst: J. LEDEGANG-KEEGSTRA, in: K. VAN OMMEN & H. CAZES (ed.), *Facebook in the sixteenth century? The humanist and networker Bonaventura Vulcanius*, Leiden, 2010, p. 75 (en illustratie van het handschrift op p. 74).
- 11 *Den Nederduytschen Helicon*, Haarlem, 1610, opgedragen aan Simon Stevin. Zie B. THIJS, *De hoefslag van Pegasus: een cultuurhistorisch onderzoek naar Den Nederduytschen Helicon*, Hilversum, 2004. De tekst 1559 voor Franciscus Thorius (f. 103v) is blijkbaar toch een geheugensteun.

*Sim tibi carus ut es mihi toto pectore
sint communia mi tecum Amor atque Odium* (f. 74).

“Ik ben jou, en jij mij, volledig toegedaan
zowel liefde als haat delen wij”.

Of voor Rembert Dodoens:

*Moribus, eloquio, membris gravis et gravis annis,
Hoc Dodoneus conditur in tumulo* (f. 75).

“Zowel in zijn welsprekendheid, gestalte en ouderdom gewichtig
wordt hij nu in het graf geborgen”.

Steeds opnieuw haalt Vulcanius uit tegen de Spanjaarden, vooral wanneer in de Nederlanden de Opstand volop losbarst. Deze tirades dateren uit de tijd dat hij schoolrector was in Antwerpen (ca. 1578-1581), ook toen hij vanaf 1581 in Leiden was. De nederlaag van de Spaanse Armada bij Calais in 1588 snijdt hij aan in een heel stevig ritme.

*In Hispanos falso pietate pretextu totius orbis praedones
Excidium intentans Belgis Hispanus et Anglis
Potentiae fisus suae, non Numini:
Immane innumero completrat milite classem
Quaelem priora non habuere secula. . .*

“Onder het mom van valse piëteit
poogde Filips Belgen en Engelsen ten onder te brengen,
steunend op almacht, niet op God.
Hij bracht een nooit geziene vloot bij mekaar”.

*Discite mortales ut consilia impia Regum
Celi solique evertat arbiter Deus* (f. 87).

“Zeg het de stervelingen dat God de goddeloze raadgevingen
op hemel en aarde afkeerde”.

En hij vervolgt:

*Ad Reges Hispaniorum
Tu qui aliena audes Hispaniae invadere regna
Immerito amittes ipse tuum merito.* (f. 87v).

“Jij die landen vreemd aan Spanje binnenviel,
zult terecht het eigen Rijk verliezen”.

Veel notities laten toe om in de voetstappen te treden van Vulcanius, op bezoek bij vrienden en bekenden. Zo logeert hij in 1574 in Keulen bij H. Sudermann die hem als preceptor had aangetrokken en ontmoet hij Karel Utenhove. Het minderbroedersklooster aldaar heeft een bijzondere betekenis omdat Joris Cassander, zijn grote mentor, er begraven ligt. Het amuseert hem dat er bij het schrijven van de Drie Koningen werd gestolen, *fecerunt ditem qui modo pauper erat*, “dat rijk maakte wie arm was” (f. 12v). Maar vele toespelingen zijn te gecompliceerd om de context te begrijpen. Moesten vader en zoon Utenhove waarachtig op de vlucht gaan (f. 17-18)¹²?

EPIGRAMMEN EN ANDER WERK

Vulcanius houdt van het maken van epigrammen, als thema bij *eicones*. Zo was er zijn project bij de *Historia ex Apulei Asino Aureo* (Keulen, 1575-1576) (f. 70-71). Hij maakt er ook andere, onder meer *In Elogia Jovii* (f. 39), *In Effigiem Ludovici Demolini a Rochefort* (f. 34), *Justi Lipsii* (f. 86)¹³ en *M. Curtii* (f. 84). Zijn inspiratie voor dit soort werk haalt Vulcanius wellicht bij zijn Brugse vriend Dominicus Lampsonius die reeds in 1572 *elogia*, ook van zijn hand (f. 46v), liet samengaan met portretten van schilders uit de Nederlanden, *Pictorum aliquot celebrium Germaniae Inferioris Effigies* (Antwerpen: weduwe Hiëronymus Cock). De verhouding Lampsonius-Vulcanius is niet helemaal uitgeklaard. Lampsonius praat over Pieter de Smet, Vulcanius' vader, als over zijn *patronus* en Vulcanius zelf citeert Lampsonius, als secretaris van de Luikse bisschop Gerard van Groesbeek, in zijn Isidorus-editie, *ob eximiam eius eruditionem, virtutem ac fidem aliasque praeclaras animi dotes*, “omwille van zijn erudi-

12 F. 17: *Sic erit ut turpisevaque tyrannide pulsa | in patriam redeas, tuque Paterque tuus* (6 april 1574).

13 Editie met Nederlandse vertaling van verschillende versies (en een afbeelding van het handschrift): J. DELANDTSHEER, in: K. VAN OMMEN & H. CAZES (ed.), *Facebook in the sixteenth century?*, p. 132-134.

tie, deugd, trouw en andere wonderbare zieleigenschappen¹⁴. Anderzijds ontbreekt Lampsonius in de correspondentie van Vulcanius. Er is enkel één brief, van zijn neef Gerard Lampson, aan wie Vulcanius informatie had gevraagd over de nagelaten handschriften van Dominicus¹⁵.

Woordspelletjes, *elogia*, *parodia*: het zijn telkens voorwendsels om snel iets neer te schrijven, kattedelletjes of *nugae* dus, gelinkt aan het Leidse Pieters Kerchhof waar Vulcanius het langst woonde. Uitzonderingen op deze lichtvoetigheid vormen de grafschriften, de *laudationes* voor Philippe de Marny (f. 62), Justus Lipsius, Janus Dousa en Thomas Rehdiger (f. 15, 53). En uiteraard alle teksten die verband houden met Vulcanius' edities¹⁶. Ook incipits van *laudationes* voor doctoraten kregen in Vulcanius' codex een plaats, zoals deze van Joannes Lubben uit Hildesheim te Basel in 1577 (f. 64) en van Raphael Thorius uit Belle te Leiden in 1591 (f. 69)¹⁷. In verband met Thorius laat Vulcanius zijn *laudatio* eindigen met een verwijzing naar diens vader Franciscus Thorius die leerling was geweest van Jan van Strazele en in 1559 voor zijn leermeester een *Libellus epitaphiorum* had samengesteld met onder meer een tekst van de nog jonge Vulcanius (f. 103v), toen pas zijn tweede tekst die in druk werd gegeven. Ten slotte sluit Vulcanius deze passage af met een hulde aan de *artes patrias*: geneeskunde en poëzie. Strazele was toen al dertig jaar overleden.

14 ISIDORUS VAN SEVILLA, *Originum libri XX*, ed. B. Vulcanius, Basel: Petrus Perna, 1577, f. 110v.

15 LEIDEN, Universiteitsbibliotheek, *Codex Vulcanius* 105 II, 16 april 1614. Gerard zegt hierin dat zijn vader Nicolas *apud se reposita habet et conservat ejus scripta tam versu quam prosa*. Zie over de familie Lampson: A. DEWITTE, 'Dominicus Lampsonius uit Brugge', in: *Brugs Ommeland*, 50 (2010), p. 159-160.

16 Zelfs (f. 78) de inleiding op de *Emblemata Ge(o)ffrey Withney* (Leiden: Plantin, 1586), met de woordspeling Galfridus Chaucer-Galfridus Withney: *una duos genuit Galfridos Anglia*.

17 A. DEWITTE, 'Raphael Thorius uit Belle', in: *Biekorf*, 110 (2010), p. 247, geeft de tekst en de Nederlandse vertaling van deze *laudatio*.

Een gelijkaardige postume hulde brengt Vulcanius aan zijn stadsgenoot Lucas Fruterius. De aanleiding daartoe is de uitgave in 1584 door Janus Dousa van Fruytiers' *Reliquiae* bij het Plantijnse huis. Deze Brugse auteur was in 1566 als jonge twintiger in Parijs overleden en kon nu pas, 18 jaar later, door een breder publiek worden gelezen. Vulcanius grijpt deze gelegenheid aan om zowel Janus Dousa als Jan Lernout en Victor Giselin uit de Brugse vriendenkring, in het herdenken te betrekken. Deze lange tekst (f. 67-68v, 86vv) eindigt in overdrive. Je hoeft niet verveeld te zijn met de publicatie van eigen teksten, zo laat Vulcanius weten. En hij minimaliseert zijn verdiensten: "daarmee vergeleken is mijn muze lompe en kreupel", ... *inficeta claudicansque*. Daarentegen zijn Janus Dousa en Janus Secundus, met Plautus, Flaccus en Catullus als muzen, *facile lumina Batavae gentis* (f. 48v), "lichtpunt voor de Bataven". En ook Justus Lipsius wordt de hemel ingeprezen, *illustrent Elegis Tibullianis, numeris Catullianis, argutoque epigrammatum nitore ...; riserunt faciles novem sorores et illi duo Belgices ocelli, Dousa et Lernutius, tui, meique...*, "dit tonen zijn elegieën, zijn improvisaties op Tibullus en Catullus met een scherpe epigrammenglans ...; de negen luzen lachten gemakkelijk, en ook beide Belgische lievelingen van mij en jou, Dousa en Lernout" (f. 66). In een lof van het eerder aangehaalde *In Effigiem Justi Lipsii* noemt Vulcanius zich *sodalis studio*. Zelfs Josephus Scaliger looft de literaire arbeid van Vulcanius. Scaliger bedoelt dan uiteraard het vlotte vertaalwerk van Vulcanius, niet de zowat tweehonderd *nugae* die wij hiervoor bespraken¹⁸.

EPILOOG

Wat is de betekenis van Vulcanius' codex 97? Een persoonlijke agenda voor de vrije dagen? Een bloemlezing Neolatijnse poëzie? Of het persoonlijk verhaal van een balling die eerder Griekse dan

¹⁸ De geadresseerden van codex 97 zijn opgeleest in: A. DEWITTE, 'B. Vulcanius Bruggensis: hoogleraarsambt, correspondenten, edita', p. 349-351. Het betreft 93 namen waarvan 8 met een Brugse connectie.

Latijnse modellen en versmaten hanteerde? Van zijn voorkeur voor het Grieks legt codex 103 getuigenis af, net als van zijn handigheid Grieks naar het Latijn om te zetten¹⁹.

19 K. MEERHOFF, 'Entre Lipse et Scaliger', p. 79; H.J. VAN DAM, 'Second et la poésie néolatine du seizième siècle aux Pays Bas', in: *La poésie de Jean Second et son influence au 16e siècle*, (*Les Cahiers de l'Humanisme*, 1), Parijs, 2000, p. 169-184. LEIDEN, Universiteitsbibliotheek, *Codex Vulcanius* 103 zou een driehonderdtal *adoptiva* en epigrammen bevatten.